

HET JAAR WAARIN ELKE JONGEN EEN MEISJE NAM

DE SODOMIETENVERVOLGINGEN IN HOLLAND IN 1730

leo boon

Leo Boon is secretaris van de Stichting voor Historisch Onderzoek te Den Haag.
Over onderstaand onderwerp zal zijn dissertatie gaan.

De sodomietenvervolging van 1730 (1) in het gewest Holland kan niet goed geïsoleerd worden van het optreden van de rechtbank van Utrecht en van de processen, die op een later tijdstip door de Groningse grietman Rudolf de Mepsche voor de rechtstoel Oosterdeel-Langewold zijn gevoerd. Zoals de Hollandse rechtbanken, met name het Hof van Holland, reageerden op wat in Utrecht aan het licht was gekomen, zo werd het optreden van De Mepsche mede bepaald door de opschudding, die elders in de Republiek was ontstaan. De vervolging had daar - in Holland en in Utrecht - al een duidelijk grootschalig karakter gekregen: geen incidentele, los van elkaar staande processen, maar een door de samenwerking der rechtbanken (2) systematische opsporing van van sodomie verdachte personen. Zo laten zich drie hoofdmomenten in de vervolging onderscheiden: de stad Utrecht (sedert januari 1730), het gewest Holland (sedert mei 1730), en Oosterdeel-Langewold in de Groninger Ommelanden (seder april 1731), waarbij moet worden opgemerkt, dat de geruchtmakende processen van De Mepsche pas begonnen, toen de vervolging elders al over haar hoogtepunt heen was. Het is hier niet de plaats om te wijzen op het geheel eigensoortig karakter van het optreden van de Groningse grietman, wanneer men dat vergelijkt met wat zich in Holland en in Utrecht afspeelde; wat volgt zal zich beperken tot de vervolging in het gewest Holland.

Het 'vuyle werck', zoals de sodomie in de Hollandse processtukken onveranderlijk wordt genoemd, is de anale coïtus, inhoudelijk niet beperkt tot seksuele gemeenschap van man tot man. In feite zijn echter geen vrouwen vervolgd. Wel zijn in Holland en in Utrecht verschillende sodomieten veroordeeld wegens wederzijdse masturbatie of 'Wilhelmus door de vuyst', zoals het in Utrecht heette. De daders behoorden echter ook dan tot het sodomitische 'circuit', dat werd opgerold, en als zodanig waren zij al bij voorbaat verdacht. Daarbij staat het niet bij voorbaat vast, dat het in alle gevallen om homoseksuelen ging, dat wil zeggen om personen die zich in hun affecties en geslachtelijke uitingen uitsluitend of overwegend richten op vertegenwoordigers van het eigen geslacht. Wat de 18e eeuw bestrafte waren daden van sodomie, opgevat in de brede zin van het woord: gelijkslachtige seksuele uitingen van mannen en jongens onderling.

de aanleiding

Elke vervolging begint met de ontdekking van een schokkend feit, of met een gebeurtenis, die

als zodanig wordt ervaren. In Utrecht was dat de ontdekking van twee sodomieten door de custos van de Dom op 12 januari 1730 of daaromtrent, (3) voor Holland de inhoud van een brief van het Utrechtse gerecht van 5 mei 1730 aan het Hof van Holland, waarbij uittreksels van de bekentenissen van drie voormalige in Utrecht gearresteerde soldaten, waaronder een zekere Zacharias Wilsma, werden meegezonden. Wilsma's medeplichtigen waren op dat moment al in het geheim in de kelder van het gerecht gestranguleerd. Wilsma zelf was de hoofdpersoon, de 'aldergrootste sodomiet'. In februari 1730 was hij aangehouden, en het waren vooral zijn confessies, die het Utrechtse gerecht hadden doen beseffen, dat het hier om meer ging dan om een incident. Nog in 1737 was hij in leven, want een bruikbare getuige was hij wel: een onstuitbare stroom beschuldigingen tegen vroegere socii delicti (medeplichtigen), in Den Haag vooral, sommige in confrontatie met andere verdachten geuit, andere bij brief medegedeeld, brachten het Hof tot de conclusie, dat men een ingewikkeld netwerk van relaties op het spoor was gekomen. De eerder voor het Utrechtse gerecht onder meer door hem afgelegde bekentenissen en getuigenverklaringen bleken daarbij slechts de tot van de tot 5 mei zich nog groten-deels onder water bevindende ijsberg te zijn.

De brief aan het Hof leidde al direct tot de aanhouding van enkele medeplichtigen, die door Wilsma waren genoemd. Op hun beurt betichtten zij weer anderen, zodat de beschuldiging van de een op de ander overging. Hierbij moet worden vermeld dat het Utrechtse gerecht soortgelijke brieven had gezonden aan de rechtbanken van Leiden, Haarlem en Amsterdam en die van enkele andere Hollandse steden, hetgeen ook daar tot de arrestatie van verdachten leidde. Al in mei echter bleken de meeste verdachten het land te zijn ontvlucht. Desondanks was het toen al duidelijk, dat het netwerk zich ook tot buiten Den Haag, zelfs tot buiten de provincie uitstreekte, tot in Hoorn, Heusden, Kampen en Groningen toe.

Dat er geen De Mepsche nodig was om als drijvende kracht een vervolging op touw te zetten, en dat dit minstens even effectief door een organisatie kon worden teweeg gebracht, blijkt, wanneer het optreden van het Hof buiten de strikte rechtsgang in beschouwing wordt genomen. Gedeeltelijk is dit optreden te verklaren uit de eigenaardige en soms ook aangevochten positie van het Hof (4) in het systeem van jurisdicties van rechtbanken op het niveau van stad, ambacht en gewest. Met name door de op eigen autonomie beluste Hollandse steden is het Hof, als erfenis uit de tijd van de Bourgondiërs, dikwijls met wantrouwen bejegend, vooral wanneer het op grond van de aan de stedelijke rechtbanken toevallende competentie met hen in conflict kwam. Dit laatste geval nu deed zich voor in juni 1730, toen het Hof met inachtneming van artikel VIII van

Instructie tot dagvaarding wilde overgaan van die verdachten, die niet door de stedelijke rechtbanken waren opgeroepen. (5) In concreto laaide het conflict over de berechting van deze 'verjaarde' delicten hoog op, toen het Hof zich bij brief van 13 juni tot de Staten van Holland wendde met het verzoek om uitvaardiging van een plakkaat, waarin sodomie strafbaar werd gesteld, en waarbij het Hof zou worden gemachtigd degenen die sedert 21 mei hun huis hadden verlaten, te dagvaarden, om zich te verantwoorden voor hun 'clandestin' vertrek: de steden hadden dit immers nagelaten. Volgens het Hof hadden zij zich verdacht gemaakt omdat zij zich 'seedert den om-schreven tyd hebben te soeck gemaakt'. (6) Dat in een dergelijke bepaling de mogelijkheid lag opgesloten van incriminering (beschuldiging) van mogelijk onschuldigen, is duidelijk. Het feit dat het Hof zo op een dergelijke bepaling aandrang maakt ook aannemelijk dat velen, wie de grond te heet onder de voeten was geworden, het land waren ontvlucht.

het plakkaat

Het zou te ver voeren om de deliberaties in de Statenvergadering over de brief hier in detail weer te geven. (7) Het kwam tot een plakkaat, gedatekend 21 juli, precies een week later dan een soortgelijk plakkaat van burgemeesters en raden der stad Groningen. (8) In het plakkaat werd een publiek te voltrekken doodstraf gesteld op sodomie. De soort van doodstraf werd aan het arbitrium iudicis (inzicht van de rechter) gelaten. Het Hof en de steden werden gemachtigd, elk in eigen ressort onderzoek te doen naar allen die zich verdacht hadden gemaakt 'door sig clandestinelyk, sonder apparente reedenen, te absenteeren'. Indien dit onderzoek daartoe aanleiding gaf, moesten de verdachten tot drie maal toe bij 'edictale citatie' worden gedagvaard, 'op poene van swaarder straffe'. Personen die anderen tot sodomie hadden verleid, ofschoon niet zelf schuldig, moesten ook met de dood worden bestraft. (9) Het Hof had het onderspit gedolven waar het ging om de berechting van 'verjaarde' delicten, want het Hof werd gelast inlichtingen ten laste van inwoners van de steden aan de stedelijke, dagelijkse rechters ter beschikking te stellen. Het plakkaat maakte geen melding van de denuncatieplicht, een bepaling, die wel in het Groningse plakkaat werd opgenomen.

Tot goed begrip van de zaak diene, dat, voordat het plakkaat werd uitgevaardigd, al de eerste doodstraffen waren voltrokken, en dat de deliberaties in de Statenvergadering vergezeld gingen van wilde geruchten in binnen- en buitenland. Op 12 juni al waren zeven sodomieten in Den Haag opgehangen, om te worden gevolgd door vijf anderen op 21 juli. (10) In Amsterdam vonden de eerste executies plaats op 24 juni. Ook zonder plakkaat waren de rechtbanken immers gerechtigd tegen sodomieten op te treden: het mozaïsche en het Romeinse recht, dat ook de doodstraf stelde op sodomie, golden als aanvullend wanneer het inheemse recht verstek liet gaan of onduidelijk was. (11) Het is dan ook nooit het plakkaat, waarnaar in de motivatie in de vonnissen wordt verwezen, wanneer de executies plaats vonden na 21 juli. Het plakkaat was het resultaat van een geslaagde poging een lacune in het inheemse recht op te vullen: voor het eerst werd de strafbaarheid van sodomie, zonde en misdaad tegelijk, onomstotelijk vastgelegd.

de publieke opinie

Ongetwijfeld hebben de vele geruchten die in de zomer van 1730 de ronde deden gefungeerd als pressiemiddel op de magistraten. 'Tot satisfactie van het publycq' moest 'iets van meerder esclat' gedaan worden, zoals de Ridderschap in de Statenvergadering naar voren bracht. Dat het publiek verontwaardigd was blijkt uit een groot aantal gelegenheidsgedichten, waarin men naar oud-vaderlands gebruik de eigen braafheid berijmde en het zedelijk verval van de natie bejammerde. (12) Een Engelse krant, de St. James Evening Post, maakte melding van niet minder dan 300 gevangenen in Amsterdam alleen en berichtte, dat het publiek was gewaar geworden, dat zestien kisten het stadhuis waren uitgedragen met daarin de lichamen van in het geheim geëxecuteerde vooraanstaande sodomieten. In Rotterdam zou een sodomiet levend zijn verbrand. Een andere krant, the Free Britton, gooide daar nog een schepje boven op. De vreugde die elke Engelsman moet voelen, omdat hij Engelsman is, aldus het blad, wordt nog vergroot door de ellende waarin andere naties moeten leven. Bedoeld wordt de Republiek, die zucht onder de tyrannie van het Hof van Holland. Het betreffende artikel geeft een karikatuur van de rechtspleging in de Republiek, die vergeleken wordt met de jury rechtspraak in Engeland. Het Hof treedt op als de Spaanse Inquisitie met het enige verschil dat de rechters van het Hof leken zijn, voor de rest 'all the same arbitrary power, all the same instruments of cruelty'. Op één punt had het artikel gelijk: 'they (het Hof) ... accuse men of crimes and require them to prove the negatives'. Volgens geruchten die in Antwerpen, Hamburg en Keulen circuleerden, zou Amsterdam al op instorten staan als goddelijke wraak over de zedeloosheid hier te lande. Ook op de Londense Effectenbeurs werd de sodomietenvervolgung druk besproken, ten detrimente van de handel, zoals in de Statenvergadering werd opgemerkt. Anonieme brieven aan het Hof en aan de Amsterdamse Hoofdofficier maakten gewag van het vermoeden, dat de rijken de dans ontsprongen, terwijl de kleintjes werden gepakt.

Dit laatste was niet helemaal bezijden de waarheid. Het is opvallend, dat van de aanzienlijken, waaronder een advocaat van het Hof en een lid van de Haarlemse vroedschap, allen, op één na, hebben weten te ontkomen. Wel werden ook zij bij verstek veroordeeld, maar de 'kleintjes' werden gearresteerd, terwijl het nu juist de 'kleintjes' waren, die volgens een toenmalige opvatting, door de eersten waren verleid. Het hoort allemaal bij de soms van een psychose getuigende stroom geruchten die de ronde deden. Daarop duidt ook de verwijzing naar het jaar 1730 als 'het jaar, toen alle de jongens een vrouw namen', zoals de pamflettist Weyerman het uitdrukte. (14)

Wat trof men nu eigenlijk in Den Haag, Amsterdam, Haarlem, Delf en Leiden vooral aan, met andere woorden: welk soort gegevens bieden de verhoren van hen, die wel zijn gearresteerd?

de subcultuur

Allereerst blijkt, dat het Hof (het gaat ook op voor de andere rechtbanken) tot in de kleinste en veelal scabreuze details ondervroeg.

Het wat, waar, wie en met wie werd daarbij echter niet aangevuld met het waarom. Het antwoord daarop zou ons vooral interesseren. Door de wijze van ondervragen ontstaat een verbazend gedetailleerd, nagenoeg compleet beeld van de subcultuur van de sodomieten in Den Haag vooral, in Amsterdam in mindere mate. Deze subcultuur had zich al jaren vóór de ontdekking ontwikkeld, en het moet voor de rechters een grote schok zijn geweest dat dit alles zich letterlijk onder hun ramen had afgespeeld.

Voorts blijkt deze subcultuur te zijn gecentreerd rond bepaalde personen, die allen zijn aangehouden. De reeds genoemde Wilsma was er een van, een ex-soldaat, later knecht in dienst van verschillende meesters. Jacob Backer, 'besteeder van knechts en meyden', waarbij de 'meyden' gevoeglijk kunnen worden weggelaten, was een ander. In deze twee personen wordt de Haagse sodomiewereld gekenschetst. Backer gebruikte zijn beroep als dekmantel voor het houden van een rendez-vous-huis, en als een soort bureau voor de bemiddeling tussen vraag en aanbod. Knechten konden bij hem terecht voor een 'huur' en heren werden geholpen aan 'een mooi jongh Kaerel'. Naast Backers huis waren er zeker nog drie andere dergelijke 'lolhuizen' in de stad. In Amsterdam is er één bekend, het Serpent. De processtukken maken echter geen melding van dergelijke etablissementen in andere Hollandse steden. Dat was, zo lijkt het, ook niet nodig, want de lolhuizen trokken van heinde en ver bezoekers, tot uit Groningen toe: militairen, 'fatsoenlyke luyden', heren met hun knechten, en gewoon volk. Behalve de lolhuizen werden ook wel gewone herbergen voor het 'vuyle werck' gebruikt, niet echter dan nadat men zich ervan had vergewist, dat niemand het zag. 'Kruysen' (tippelen) deed men op de Vijverberg, het Lange en Korte Voorhout en in het Haagse Bos, alle plaatsen die het groepsjargon met merkwaardige namen aanduidde: 'Palmasiebaen', 'Grote en Kleine Zael', 'Kruysbaen'. De subcultuur was ver ontwikkeld en hecht gevestigd, want temidden van de dikwijls vluchtige ontmoetingen die zich rond de besteders afspeelden, waren het de besteders zelf die de stabiliteit en de permanentie vertegenwoordigden. De lolhuizen waren de adressen, waar men terecht kon en iedereen, die deel uitmaakte van het circuit wist dat. Niet voor niets is boven gesproken van vraag en aanbod, want de commercie kwam, zij het in een ander verband, niet alleen in de Statenvergadering ter sprake. Verschillende 'knechten' lieten zich niet alleen door hun minnaars onderhouden, maar vroegen ook geld voor de meer incidentele contacten. De besteder kreeg daarvan dan weer zijn deel. De commerciële basis waarop de lolhuizen werden gerund, was uniek voor Den Haag. Misschien is dit ook de reden dat er van eigenlijke clubvorming in Den Haag geen sprake was, zoals dat wel voor Utrecht wordt vermeld. Voorzover er in Den Haag clubs waren, groepeerden deze zich rond de lolhuizen, waar niets voor niets werd gedaan.

Behalve de voor de lolhuizen kenmerkende promiscuïteit, waren er ook exclusieve relaties tussen samenwonende vrienden. In één geval wordt zelfs een pseudo-huwelijk vermeld, waarbij de partners elkaar hadden beloofd 'voor weeten en consent' slechts met elkaar te doen te willen hebben. Feminisering, een verschijnsel dat noch in Groningen, noch in Utrecht wordt aangetroffen, was een ander kenmerk van de Haagse en Amsterdamse sodomieten: men gaf elkaar soms vrouwelijke bijnamen en eofende vrouwelijke bezigheden uit.

Zijdelingse opmerkingen in de verhoren en in de requisitoirs tegen gevluchte sodomieten maken duidelijk, dat de omwonenden wel degelijk wisten wat er aan de hand was, zij het natuurlijk niet in al die details, die aan de rechtbanken werden geopenbaard. Deze opmerkingen getuigen van spot, verbazing en afkeer bij de omwonenden, maar geven ook een indicatie van het feit, dat de sodomieten betrekkelijk ongehinderd en vrij openlijk hun gang konden gaan, totdat tegen hen gerechtelijk werd opgetreden. Daarna ontladden de verontwaardigde gevoelens zich in de vorm van gedichten, waarvan hierboven sprake was: het door God zo gezegende vaderland was door de sodomieten gecorrumpeerd. Ook dan echter worden deze uitingen getemperd door de overweging, dat 'de ryken' de kleine man hebben verdorven. Verschillende gedichten voeren de sodomiet als een berouwvol zondaar op. In dit opzicht was de publieke opinie anders van toon dan de theologische en juridische tractaten, die ook in deze tijd werden gepubliceerd.

Het beeld van de subcultuur, dat uit de verhoren en requisitoirs oprijst, doet in velerlei opzichten modern aan. Het is ook voor het eerst dat er van zo'n subcultuur sprake is. Vóór 1730 gaat het om incidentele gevallen van sodomieten, die meestal zonder enige ruchtbaarheid werden gevonnist. Hierbij is vertekening niet uitgesloten, juist vanwege het feit, dat men aan het vóórkomen van sodomie geen ruchtbaarheid wilde geven. Men vernietigde zelfs de processtukken. Daardoor kwam het ook nooit in de openbaarheid (15) en wist de tijdgenoot er weinig van; '1730' kwam daardoor als een schok, vooral toen bleek dat het verschijnsel sodomie zich op meer plaatsen in de Republiek tegelijk openbaarde. Of zo'n gevestigde subcultuur nu werkelijk zo nieuw was, moet worden betwijfeld in het licht van wat sindsdien over de Londense en Parijse subcultuur is bekend geworden. (16) Ook daar hing de repressie samen met een morele kruistocht tegen seksueel afwijkend gedrag, dat in zijn institutionele vormen een opvallende gelijkenis vertoonde met de Haagse en Amsterdamse sodomitische 'onderwereld'. Een verklaring voor dit parallelisme zal hier niet worden gegeven.

De vervolging in de gehele Republiek heeft tot 70 doodvonnissen geleid. Bij verstek werden 107 personen tot verbanning veroordeeld, zes personen werden verbannen na te zijn verhoord, zes overleden tijdens hun proces, tegen drie personen werden gevangenisstraffen uitgesproken, twee wisten tijdens hun proces te ontkomen, en één persoon pleegde tijdens zijn proces zelfmoord. Voeg bij deze cijfers 94 personen die zijn gedagvaard, maar van wie geen vonnis bekend is, en men komt op 289 vervolgd. In het gewest Holland werd aan 25 personen door verschillende rechtbanken en op verschillende manieren het doodvonnis voltrokken.

De vervolging had geen abrupt einde. Het proces tegen ds. Emmanuel Valk te Vianen in 1732 behoort eigenlijk al tot de nageschiedenis. In Groningen zijn de processen van De Mepsche verزند in de tot de normale gang van zaken behorende strubbelingen tussen Stad en Lande. In Holland zijn het merkwaardigerwijs de executies zelf, die een eind aan de vervolging hebben gemaakt. De doden konden immers niet meer spreken en degenen die door hen bij leven waren aangegeven, waren gevlucht. De bron voor nieuwe beschuldigingen was opgedroogd.

noten

1. Over enige tijd zal over de sodomietenvervolging een dissertatie van de auteur verschijnen. Voor een eerder artikel over deze materie zie: L.J. Boon, De grote sodomietenvervolging in het gewest Holland, 1730-1731, in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 8 (1976), no. 3, pp. 140-152. Het thema wordt thans in de V.S. tot een opera verwerkt.
2. Gemeente-archief Utrecht, R.A. 2227, Correspondentie van het gerecht met verschillende hoven en rechtbanken inzake tegennatuurlijke ontucht, 1730-1737.
3. G.A. Utrecht, Criminele Stukken juli 1728 - december 1734, R.A. 2244, informatie van Josua Wils, dd. 12 januari 1730.
4. Zie b.v. A.H. Huussen Jr., De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw, in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 8 (1976), no. 3, pp. 116-139, p. 118.
5. De instructie is van 20 augustus 1531. Artikel VIII: '...sullen oock kennisse hebben van alle criminele saecken ende excessen, verjaert zijnde ende ongecorrigeert', Groot Placaet Boeck, II, p. 707.
6. A.R.A. Resoluties Staten van Holland, no. 166; Hof van Holland, Inkomende en uytgaende missivens, 26e register, no. 406.
7. De deliberaties zijn vermeld in A.R.A., Resoluties Hof van Holland, 1726-1731, inv. no. 291.
8. Van enigerlei vorm van samenwerking of overleg met de Hollandse Staten is mij niet gebleken. De gelijktijdigheid kan bijna niet toevallig zijn.
9. Waarschijnlijk worden hiermee personen bedoeld, die 'gelegenheid gaven'.
10. A.R.A. Hof van Holland, Criminele Papieren, no. 5661, sententies van 12 juni en 21 juli 1730.
11. J.Ph. de Monté Verloren, *Hoofddlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling*, Deventer 1972, p. 211.
12. De gedichten zijn verzameld in *Het Tweede Deel van 't Schouw-toneel ... bestaande in diverse Gedigten zoo op den geëxecuteerden (sic) als voornamelijk op de Misdaad zelve in 't algemeen ontworpen, etc., z.pl., z.j.*
13. Zo vermeldt een anonieme brief aan de advocaat-fiscaal van het Hof, mr. Nobelingh, dat 'het (Amsterdamse) stathuys en Oostindis Huys vol sodomidte was', en dat Claas Vermeulen, die in de gevangenis was gestorven was gevangen gezet 'dat hy niet verder sou klappen hoeveel sodomite hier regeerde', A.R.A., Hof van Holland, Criminele Papieren, no. 5432 (1733), brief van 25 oktober.
14. J.C. Weyerman, *De Vrolyke Tuchtheer*, Amsterdam 1730, p. 142, fotografische herdruk met kommentaar van A.J. Hanou, 2 dln., Amsterdamse smaldelen 7, Amsterdam 1978, I, p. 154, II. p. 374.
15. A.R.A., Raad van State, Ingekomen brieven en missives, juli - augustus 1730, inv. no. 796, advies van de rechtsgeleerden Willem van Erpecum en Joannes Stael.
16. R. Trumbach, London's sodomites: homosexual behavior and Western culture in the 18th century, *Journal of Social History* (1977), pp. 1-33; Claude Courouve, Les gens de la Manchette 1720-1750, *Collection archives des homosexualités*, Parijs 1978.